

*Милан Лакићевић**

„ЛИЦЕ И НАЛИЧЈЕ“ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ

FACE AND REVERSE SIDE OF PRIVATIZATION

*Дођу, тако, времена, кад паметан
заћути, будала проговори,
а фукара се обогати.
(Иво Андрић)*

Резиме

Приватизација је последње три деценије најзначајнији глобални феномен. Овај процес није карактеристична само за земље бившег социјализма, већ и за земље са развијеном тржишном привредом. Економисти су још увијек заокупљени тражењем одговора на питање: Која својина је ефикаснија – приватна или државна? Око овог питања међу њима не постоји апсолутна сагласност. Преовлађујуће је мишљење, барем за сада, да је приватна својина једини здрави темељ економског живота, па су и системи засновани на државној или друштвеној својини, углавном, нестали са историјске позорнице.

* Економски факултет Подгорица - Универзитет Црне Горе, milanl@ac.me.

Основни циљ приватизације је подизање економске ефикасности привредних субјеката. Истовремено, са тежњом да се постигне већа ефикасност, јавља се и потреба за обезбјеђењем социјалне једнакости. Потпуно остваривање оба ова циља је немогуће, имајући у виду чињеницу да економска ефикасност и социјална једнакост (правда) представљају конфликтне циљеве. Из тог разлога, држава, као носилац процеса приватизације, мора веома обазриво приступити њеном спровођењу, вјешто балансирајући између тежње да повећа економску ефикасност и подстакне привредни раст и развој, а да истовремено сачува запосленост и не изазове дубље социјалне промјене и раслојавања.

И након двије деценије од започињања процеса приватизације, у државама екс Југославије, веома тешко је изрећи квалитативне оцјене о њеној успјешности. За сада се са сигурношћу може закључити сљедеће:

- процес још увијек траје, уз често мијењање и комбиновање метода и модела,
- процес је довео до афирмације приватне својине и тржишних принципа, као основних постулата на којима почивају новонастали системи земаља у транзицији, и
- приватизација је у већини бивших социјалистичких земаља довела до крупних социјалних раслојавања и значајног губитка улоге државе у управљању важним ресурсима.

Са друге стране, сасвим је дискутабилно у којој мјери је приватизација довела до подизања ефикасности и продуктивности, те колико је утицала на раст и развој националних економија. Колико год се говорило о приватизацији као најзначајнијем економском процесу, сасвим је сигурно да је она истовремено и политички феномен у функцији очувања политичке власти и истовремено и образац успостављања економске и политичке хегемоније од старне моћних креатора новог свјетског поретка.

Кључне ријечи: приватизација, државни интервенционизам, либерализам, транзиција

Summary

Privatization has been the most significant global phenomenon during the last three decades. This process is not typical only for the countries of former socialism, but also for the countries with developed commercial economy. Which property is economically more efficient – private or state owned? There is no agreement among economic theorists regarding this issue. One opinion prevails, so far at least, that private ownership is a sound foundation of economic life and thus the systems based upon the state or social ownership mainly disappeared from the historical scene.

Basic aim of privatization is raising the economic efficiency of corporate entities. At the same time, together with aspiration to achieve better efficiency, a request and necessity for ensuring social equality arouse. It is impossible to achieve both of these aims, having in mind the fact that economic efficiency and social equality (justice) represent conflict objectives. Due to that reason, a state, as a holder of the process of privatization, must deal with its conducting carefully, skillfully balancing between the aspiration to increase the economic efficiency and encourage economic growth and development, and at the same time to preserve the employment without arousing deeper social changes and differences.

Even after two decades after starting the process of privatization in former states of ex Yugoslavia, it is very difficult to utter more qualitative assessments about its success. So far, we can conclude with certainty the following:

- The process is still ongoing with frequent changing of systematic approach and combining methods and models,
- The process brought to affirmation of marketing principles and private ownership as basic postulates on which newly formed systems of countries in transition are based
- In most countries of former socialist warehouse, privatization brought to big social differences and significant loss of place and role of the country in managing important natural resources.

On the other hand, it is completely disputable in what extent the privatization brought to raising the efficiency of productivity and how big

the developing potential it initiated. However it is discussed about the privatization as the most significant economic process, there is no doubt that it is at the same time a political phenomenon, a means of skillful balancing the political and economic power in the function of preserving the political domination, and at the same time an important instrument of establishing economic and political hegemony by powerful creators of the new global order.

■ **Keywords:** privatization, state interventionism, liberalism, transition

Увод

Термин „приватизација“ је најчешће коришћен термин последњих 30 година. Под приватизацијом се подразумева процес трансфера имовине, односно капитала из јавне (државне) у приватну својину. У ширем смислу, овим појмом може се означавати и приватно управљање државном имовином.

Приватизација као облик структурних промјена започиње са периодом „неоконзервативне револуције“, коју је иницирала влада Маргарет Тачер (Велика Британија почетком 80-их година 20 вијека) и постаје глобални феномен доласком на власт Роналда Регана у САД и његовом варијантом неолиберализма, познатом под називом „реганомика“.

Истовремено, почетком 90-их година 20 вијека, приватизација постаје најважнија одредница транзиционих процеса у земљама које напуштају социјализам и започињу нову епоху развоја капиталистичких односа.

Приватизацију у земљама бившег социјализма ипак треба посматрати у одвојеном контексту од приватизације у капиталистичким земљама, без обзира на суштинско карактерисање самог процеса.

Приватизација се мора посматрати као континуирани процес, а не као једнострана или појединачна трансакција. При том, индивидуални резултати приватизације имају ефекат „концентричних кругова“ на саму привреду и друштво уопште. Могло би се рећи да

приватизација има „продајни“ и „уговорни“ карактер, с обзиром на чињеницу да она обухвата све оне активности којима се мијења однос између државне и приватне својине у корист приватне. У својој основи она је прожета низом других процеса као што су: дерегулација, либерализација и реституција.

Приватизацији се приступило, прије свега, из прагматичних а не из идеолошких разлога. Ова тврдња се ипак може доводити у питање, јер је приватизација послужила као моћно оруђе за обрачун са социјалистичким друштвено-економским системом и као ефикасно средство доказивања економске супериорности капитализма у односу на социјализам. Та супериорност се првенствено огледа у већој економској ефикасности привређивања.

И поред постигнутог консензуса да је приватизација нужна и неопходна, те да доноси позитивне ефекте, још увијек постоји одређени страх од приватизације. Тај страх је једним дијелом посљедица идеолошких предрасуда, док је већим дијелом посљедица такозване квазиприватизације, у коју се приватизација често преобразила, изазивајући велика социјална раслојавања и гашење бројних предузећа. Због таквих негативних ефеката, који нису проистекли из суштине самог процеса, многи људи приватизацију доживљавају као „пиратизацију“ или „тајкунизацију“. Страх од приватизације који је у самом почетку транзиције био идеолошки обојен, условио је појаву коришћења различитих термина којима је означавана приватизација. Примјера ради, у Црној Гори је дуго коришћен термин својинска и управљачка трансформација - својинско преструктурирање.¹

Страх од приватизације био је различито мотивисан. Неки основни разлози који су оспоравали или тражили критичко преиспитивање самог процеса, били су: страх од губљења природних ресурса, отварање могућности за уплитање иностраних фактора у вођење националне економије и политике – страх о губитка еко-

¹ У Бразилу је називана „деестатизација“, Тунису „преструктурирање“, Чилеу „народни капитализам“, Шри Ланки „народизација“, В. Британији и Португалу „денационализација“, Јамајки „економска демократизација“ итд.

номске и политичке самосталности или од њиховог ограничавања, страх од претварања државног монопола у приватни монопол, страх од губитка радних мјеста и социјалних раслојавања и сл.

Посматрано из данашње перспективе, може се закључити да су неке од ових сумњи биле оправдане. Ипак, треба истаћи, да штетне последице до којих је дошло у самом спровођењу приватизације, не доводе у питање њену оправданост и нужност, већ говоре о способности и умјећу њених креатора у појединим земљама.

Приватизација као глобални феномен

Приватизација се у капиталистичким земљама јавила као реакција на исцрпљене ефекте национализације и мијешања државе у привредни живот, чиме је ограничена приватна иницијатива и предузетништво, а што је довело до слабљења конкурентности и ефикасности привређивања. (Прве приватизације догодиле су се у Великој Британији 1981, Западној Њемачкој 1959, Норвешкој 1960, Канади 1970, Јапану 1985, Француској 1987, а потом и у САД, Италији, Португалу и земљама у развоју.²)

Приватизација би се генерално могла описати ко процес чију суштину представља претварање државне у приватну својину, уз истовремено напуштање државног управљања привредом и јачање предузетништва. Дакле, приватизација има за циљ да отклони све оне слабости и ограничења која су својствена државном предузећу, као што су: неефикасно управљање, нерентабилно пословање, ниска продуктивност, превелики број радника, висока задуженост, неадекватан квалитет и асортиман производа, одсуство иновација и сл.

Упркос томе што је о приватизацији писано веома много, још увијек не постоји јединствен приступ овом феномену. Бројне организације, међу којима и ОЕЦД, тумаче приватизацију као дио процеса дерегулације, којим се искључује држава из привредних токова, или регулише њена улога - уз истовремено излагање државних предузећа конкуренцији.

² Вукотић, В. *Приватизација*. Београд: Институт друштвених наука, 1993, стр. 51.

Државни интервенционизам и државна регулација, који су били неопходни за обнову и стабилизацију привреде након Другог свјетског рата, постали су сметња и ограничење експанзивном развоју. Са друге стране, развијене капиталистичке земље биле су оптерећене високим задужењима, која су углавном била резултат високог задживања јавних предузећа. У таквим условима било је потребно пронаћи додатне изворе капитала, чиме би било могуће покренути замајак привредног развоја и истовремено ријешити проблем фискалног дефицита. Рјешење је пронађено у прихватању тзв. неолибералне економије, која је у први план истурила концепт приватизације.

Идеолошка матрица „lesefer“ концепта доминирала је у економској теорији и пракси претјерано наглашавајући „свемогућу“ улогу тржишта као јединог регулаторног механизма, способног да ријешити све системске поремећаје у привреди. Светска економска криза потпуно је оголила неолибералну доктрину и наметнула потребу његовог критичког преиспитивања. Корпоративни капитализам показао је сву своју несавршеност и рањивост. Да би се избјегао најгори сценарио, у већини земаља је државни интервенционизам поново ступио на сцену. Да ли је у овом случају држави намијењена улога „дежурног ватрогасца“ или је ипак њен задатак дугорочан, посебно је питање.

Ипак, могао би се извући закључак да је доктрина неолиберализма исказана у захтјеву за потпуном елиминацијом државе из свих привредних токова превазиђена. Са правом се поставља питање: Гдје је граница уплитања државе у привредни живот? Одговор на ово питање није једноставан и једнозначан. Ово само потврђује познату истину да су у економији питања увијек иста, само да се одговори разликују у зависности од специфичних фактора који детерминишу економску стварност. Тачан одговор на питање како изаћи из постојеће депресије, још увијек није познат. Једино што се у овом тренутку намеће као истинит закључак јесте став да неолиберализам није најбоље рјешење. Можда оваква тврдња није теоријски доказана, као уосталом ни већина економских проблема, али је прак-

тично потврђена чињеница да „либерална терапија“ не даје жељене резултате.

Када говоримо о односу приватне и државне својине, не доводимо се у питање предности приватне својине над државном. Државна својина је облик власништва који не обезбјеђује задовољавајућу ефикасност, нити омогућава стварање системске основе за дугорочни раст и развој привреде. Зато се у већини земаља, у којима су развијани социјалистички друштвено - економски односи, приступило промјени својинских односа и враћању у капитализам.

„Међутим, пут у капитализам се показао много сложенијим од претходне „револуционарне“ промјене система“³. Разлоге за такво стање, једним дијелом, ваља тражити и у чињеницама да се приватизацији у овим земљама приступило стихијски и нерационално. Овај процес је често и погрешно усмјераван од стране „иностраних експерата“, који су, у самој приватизацији, најчешће видјели моћно оружје за коначни обрачун са комунизмом и реализацију својих хегемонистичких циљева. Са друге стране, младе демократске владе су „наивно и испружених руку“ очекивале „милосрдну“ помоћ нових власника, убијеђене да ће преузимањем урушених државних компанија од стране иностраног капитала, одједном потећи „мед и млијеко“, а њихове земље ухватити талас новог корпоративног капитализма. Но, при том су занемарили бројне чињенице. Међу њима и опште сазнање да су економски ресурси оскудни и да их треба рационално користити на начин да обезбиједе максималну рентабилност. Истовремено, занемарене су чињенице да претјерано социјално раслојавање води у сиромаштво и да најчешће губитак средњег слоја становништва (мисли се на имовинско стање) представља велико ограничење за реализацију развојних циљева и уопште остварење економског и друштвеног благостања.

Један од основних циљева приватизације је подизање конкурентности привреде. Ипак, веома често се дешавало да приватизација

³ Михаиловић, Б. Преструктурирање и приватизација, есеји и погледи. Подгорница: ЦПИ, 2006, стр. 33

послужи само као средство за стварање монополисаног тржишта на начин да се након куповине државних предузећа од стране мултинационалних компанија изврши њихово гашење, и на тај начин преузме њихово тржишно учешће.

Друштвено - економска стварност земаља у транзицији није само резултат процеса приватизације, већ производ бројних друштвених и економских фактора, тако да је данас изузетно тешко говорити о стварним ефектима приватизације, који се морају посматрати у контексту цјелокупног макроекономског окружења.

Облици и границе мијешања државе у привреду

Прву критику мијешања државе у привредну дјелатност навео је Адам Смит, и та критика и данас није изгубила на свом значају. Држава је, према схватању класичне школе, веома мало способна за обављање привредне и предузетничке функције. Овакав став проистиче из чињенице да она ове послове води преко својих чиновника (који су најчешће и политички представници), а којима, по правилу, недостају стручност и компетентност. Чак и ако неки од њих посједују пословне способности, нису у могућности да их искажу, због различитих бирократских ограничења. Државна администрација је најчешће гломазна и скупа и, по правилу, послове обавља веома споро. С друге стране, контролни апарат државе споро уочава проблеме и грешке, при чему углавном запажа само грешке формалне природе, па би се могло рећи да више омета него што доприноси, те на тај начин повећава трошкове пословања.

Такође, теоретичари класичне школе сматрају да држава не би смјела да конкурише приватним лицима – предузетницима, који су уједно и порески обвезници. Међутим, држава својим радом најчешће сужава њихово поље дјеловања и одузима им један дио зараде, односно слаби њихову финансијску снагу.

Државна предузећа најчешће не могу бити профитабилна и ефикасна и због чињенице да преко њих влада остварује и неке друге циљеве, односно реализује своју социјалну политику. Да би остварила већи профит, државна предузећа морају продавати про-

изводе и услуге по цијенама које су тржишно остварљиве, дакле што скупље. То, наравно, није у интересу влада које зависе од бирача. Да би се удовољило бирачима и стекла њихова наклоност, државна предузећа продају производе јефтине, то јест без остваривања могућег добитка.

Државна предузећа остварују приходе са којим влада слободно располаже, при чему може бити избјегнута зависност владе од законодавне власти, односно влада не мора бити потпуно зависна у материјалном погледу од буџета који јој одобрава парламент.

Мијешањем државе у привреду, држава умањује конкурентску способност приватних предузећа и истовремено слаби њихову пореску снагу.

Државни интервенционизам vs либерализам

Критика мијешања државе у привредни живот почива на темелима либералног схватања, које за полазну тачку узима неограничено право приватне својине и искључиву производњу само за тржиште у условима изражене конкуренције, са једним основним циљем – стварањем профита. Ови принципи либерализма и индивидуализма никада нису били остварени у свом пуном изразу, као што уосталом нису били остварени ни принципи интегралног социјализма или комунизма. Без обзира на суштинску разлику између либерализма и интегралног социјализма, између њих постоји и одређена сличност. Либерални капитализам, као и комунизам, у потпуности искључују државу из привредног живота. Либерални капитализам искључује државу на начин да је потпуно удаљава из привредног живота, додјељујући јој улогу „ноћног чувара“, док комунизам сматра да привредни живот чини засебну цјелину, која је ван система политичких јединица.

Без обзира на овакве теоријске приступе, у пракси држава увијек заузима одређено мјесто у привредном животу, изражено кроз већу или мању мјеру интервенционизма. Границе и облици интервенционизма зависе од циљева које држава жели остварити. Могу-

ће је разликовати два типа државног интервенционизма: конзервативни (традиционални) и реформски.

Конзервативни интервенционизам огледа се у помоћи коју државе даје привреди када наступе одређени поремећаји, са једним основним циљем да се задрже постојећи односи. У пракси, овакав интервенционизам може имати и обрнут ефекат.

Реформски интервенционизам тежи новом уређењу постојећег привредног живота.

Интервенционизам може добити и политички карактер у случају када држава жели остварити идеал тоталитарне владе, али може имати и елементе социјалног карактера у случају када држава жели подићи материјални положај народа или одређених интересних група.

Углавном се под државним мијешањем у привредну структуру подразумева:

1. дјеловање државе у својству предузетника
2. оснивање мјешовитих предузећа.

Мијешање државе у привредни живот представља епоху капитализма која је позната као државни капитализам. „Под државним капитализмом се подразумева свака експлоатација од стране државе индустријског или трговачког предузећа, односно учешће јавног капитала у привредним организмима“⁴ Капиталистички систем је већ одавно еволуирао из облика државног капитализма према тзв. корпоративном капитализму. Са правом се поставља питање: шта је то недостајало државном капитализму да би постао корпоративни капитализам? Одговор је веома прост. Државном капитализму је недостајао дух капитализма. Тај дух капитализма оживио је захваљујући приватизацији.

Ограничења државног мијешања у привреду и недостаци који произилазе из карактера и карактеристика државних предузећа, представљају основну покретачку снагу приватизације. Досадашња пракса је показала да су приватна предузећа ефикаснија од оних у

⁴ Bertrand, J. *Les methodes et lesprit du capitalisme d Etat en France*. Paris:1939.

државном власништву. У прилог овакве тврдње наводимо само неке од основних недостатака предузећа у државном власништву:

- државна предузећа су више подвргнута остваривању политичких или социјалних циљева него економских;
- државна предузећа су углавном оријентисана на државну помоћ и субвенције, што доводи до смањења ефикасности и рентабилности њиховог пословања;
- државна предузећа лако прихватају губитке, најчешће због очувања социјалног мира, недовољно користе и одржавају средства, имају вишак запослених и веома мало воде рачуна о трошковима пословања;
- државна предузећа карактерише одсуство трансфера знања, маркетиншког концепта и стварне контроле пословања и сл.

Неке од ових слабости уочавају се и код приватних компанија, али је спремност тржишта да толерише такво стање веома мало. Наиме, у условима изражене конкуренције и слободног тржишта, питање рентабилног и ефикасног пословања поставља се као основни предуслов њиховог опстанка. Уколико компаније нису способне да остварују профит, дугорочно је угрожен њихов опстанак, раст и развој. У таквим условима напори менаџмента усмјерени су првенствено ка побољшању перформанси компаније и стварању конкурентских предности, са циљем да се оствари профит, или макар избјегне губитак.

Савремена економска теорија сматра да су државна и приватна својина једнаке у погледу ефикасности ако су задовољене следеће претпоставке:

- тржиште је савршено,
- не постоји агенцијски проблем,
- постоји могућност закључења потпуног и детаљног уговора са менаџментом.

Све ове претпоставке су у пракси неодрживе. Тржиште карактеришу одређене слабости, што ће рећи да тржиште није савршено. Ове несавршености доводе до стварања монополских односа у појединим привредним гранама. У таквим условима, стварање приватних монопола није допустиво, што ће рећи да постоји потреба по-

стојања државних предузећа. Ипак, у условима глобализације и отварања тржишта, подиже се степен конкурентности и тиме елиминише потреба за постојањем државне својине, што је додатно подстакнуто и адекватним мјерама регулације.

Агенцијски проблем постоје без обзира да ли се ради о приватној и државној компанији. Суштина агенцијског проблема огледа се у раздвајању власничке и управљачке функције и изражава се кроз могућност да се менаџмент понаша на начин који не задовољава интересе власника већ њихове сопствене интересе. Овај проблем се у пракси корпоративног управљања рјешава комбиновањем механизма мотивације и контроле менаџмента.

Контролни механизам у државним предузећима је ипак лабавији у односу на приватне компаније, јер не постоји могућност њиховог преузимања на тржишту и самим тим отпуштања менаџмента. Чак и условима такозване мјешовите својине, уколико држава посједује контролно власништво, веома су ограничене могућности мањинских акционара да остваре контролу над менаџментом, односно да значајније учествују у управљању компанијом.

Свјетска економска криза довела је до поновног преиспитивања мјеста и улоге државе у привредном животу. Скоро да су се оствариле пророчанске тврдње творца дијалектичког материјализма Карла Маркса у погледу будућности капитализма. Владе држава захваћених дубоком рецесијом, морале су новцем пореских обвезника спашавати моћне компаније, банке и финансијске фондове. Поново је афирмисана идеја о потреби државног интервенционизма и стварању адекватног регулаторног оквира. Изгледа да је идеја неолиберализма претрпјела крах.

Апологете неолиберализма остају при тврдњи да криза није настала као резултат претјеране либерализације, већ напротив због неспретног и бирократског уплитања државе у регулисање привредних токова. По њима, свако додано уплитање државе, створило би супротне ефекте. Ипак, идеје и ставове неолибералне економије треба критички преиспитати. Вјеровање у апсолутну регулаторну улогу тржишта није сасвим оправдано. На ову тему професор Јован Родић прави илустративно поређење, које би се могло парафразирати

рати на следећи начин: „Инсистирати на томе да се не предузимају никакве мјере од стране државе у циљу стабилизације тржишта је исто као одрећи се медицине и препустити природним законима да сами регулишу популацију по систему ко преживи тај је здрав.“ Дјеловање тржишних закона би вјероватно довело до успостављања системске стабилности, али се поставља питање: у ком временском периоду, имајући у виду Кејнсову максиму „ да смо на дуго рок сви мртви“.

Ипак, још увијек бројни аутори оспоравају утицај својине на ефикасност предузећа и привреде, сматрајући да изворе ефикасности не треба тражити у приватној својини већ у нечем другом, тачније у конкуренцији или тржишту.⁵

Тврдњу да се заједничком имовином може ефикасно управљати, доказала је Елеонора Остром у свом раду „Управљање привредом,“ за који је добила Нобелову награду за економију у 2009. години. У образложењу одбора за додјелу Нобелове меморијалне награде у 2009. години, наводи се да је Елеонора Остром „показала да удружење корисника може ефикасно да води и управља заједничком имовином ... и довела у питање устаљено мишљење да се **заједничком имовином лоше управља** и да је **потребно да се она приватизује** или да управљање регулишу централне власти... на бази бројних случајева рибних фондова, пашњака, шума, језера и базена. Остромова је закључила да је у већини случајева резултат (управљања) бољи него што предвиђа стандардна економска теорија.“

Ефекти приватизације

Почетком 90-их година година прошлог вијека, владало је опште мишљење да приватно власништво побољшава перформансе компаније и истовремено утиче на њену деполитизацију и бољу ефикасност. Сама приватизација се сматрала важнијом од модела на основу којег су се фирме приватизовале. Искуства бројних земаља

⁵ Душанић, Ј. *Економска транзиција и глобализација*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.

показала су да успјешност приватизације зависи значајним дијелом од изабраног модела приватизације и брзине којом је тај процес спровођен, али и од припремљености привредних субјеката, првенствено кроз процес реструктурирања.

Анализом приватизационих процеса у земљама у транзицији дошло се до сазнања да ипак постоје одређене разлике у пословању фирми које су приватизоване иностраним капиталом у односу на оне фирме у ком је доминантан домаћи капитал. Ову тврдњу је емпиријски веома тешко доказати и она још увијек заокупља пажњу економиста.

Истраживања о ефектима приватизације држава у транзицији наводе нас на различите резултате. Неки од најважнијих резултата могли би се сажето исказати:

- није пронађен никакав систематски ефекат,
- постоје слаби позитивни ефекти,
- општи ефекат приватизације је вјероватно позитиван,
- постоји јак позитиван ефекат приватизације на иностране инвеститоре, али је тај ефекат много слабији, или неважан за домаће инвеститоре,
- фирме које боље послују заправо теже да буду прве приватизоване, одакле се извлачи закључак да је ефекат приватизације позитиван, ако га уопште има, односно да је мањи у односу на почетна очекивања.

Без обзира на различитост резултата истраживања, сасвим је очигледно да се не може говорити о укупном негативном утицају приватизације без обзира на појединачне ефекте који су настајали.

Осим тога, на процес транзиције су утицале бројне спољне економске промјене, финансијске кризе, политички фактори и сл., што додатно компликује сагледавање ефеката приватизације.

Ефекти приватизације умногоме су зависили и од прихватања и примјене одређених принципа који детерминишу сами процес. Неки од најважнијих принципа који се морају узети у разматрање су:

Приватизација је, добрим дијелом, и политички процес. Носиоци приватизације углавном желе да искористе овај процес ради очувања своје политичке моћи и задржавања власти, и из тог раз-

лога су, у већини случајева, спремни на прихватање одређених компромиса и наметнутих решења. У условим транзиције, степен демократизације појединих земаља често је мјерен спремношћу да се прихвате одређене „директиве“ и „препоруче“ које су долазиле из различитих центара моћи. Приватизације великих државних компанија често су биле централне теме, око којих је постизан компромис „нове демократске власти“ и представника „новог свјетског поретка“.

Приватизација мора бити планска активност, што подразумијева постојање јасних планова који садрже циљеве, методе и технике, као и потребне институционалне капацитете.

Ефикасност и брзина приватизације зависе од стања институција у одређеној земљи.

Највећа понуђена цијена није и оптимално решење за приватизацију. Већина земаља које су спроводиле приватизацију, примјенјивале су модел продаје предузећа. Овај модел је базиран на очекивањима да ће се путем непосредне продаје најповољнијем понуђачу постићи максимална цијена и истовремено добити стратешки партнер (инвеститор). У великом броју случајева, овакво очекивање се показало као погрешно, имајући у виду да понуђена цијена није значила истовремено и „добро приватизацију“.

За успјех приватизације је веома битан почетни позитивни ефекат, како би се обезбиједио социјални консензус и охрабриле различите интересне групе за наставак самог процеса.

У економској теорији преовладава став да је за успјешност приватизације веома битна брзина и свеобухватност. Рекло би се да је овај принцип веома дискутабилан. Успјешност приватизације, у великој мјери, зависи од припремљености предузећа за сами процес приватизације. Предузећа која су прошла процес реструктурирања, показала су значајније ефекте након приватизације од оних која су најприје приватизована а затим се приступило њиховом реструктурирању. Инсистирање на брзој приватизацији предузећа и по сваку цијену је погрешан приступ проблему. Бројна истраживања указују на веома негативне ефекте примјене такозване „шок терапије“ у стратегији спровођења приватизације. Око овог питања могуће је

полемисати. Ипак, на бази одређених искустава (као на примјер Словеније), може се закључити да су бољи резултати постигнути обазривим и суптилним приступом приватизацији сваког предузећа појединачно, него стихијским и брзим процесом по сваку цијену.

Само спровођење приватизације углавном се своди на избор одређеног модела, или најчешће на комбиновање различитих модела. Одређени број аутора сматра да од избора модела приватизације не зависи њена ефикасност. Ова тврдња се ипак мора узети са великом резервом.

Готово све привреде у транзицији комбиновале су различите методе и моделе приватизације. Сумарни преглед примијењених модела приватизације са најважнијим оцјенама и учешћем приватног власништва је приказан у следећој табели.

Табела бр. 1: Процес приватизације у привредама у транзицији⁶ (З=запослени; В=ваучери; П=продаја; р=реституција; Л=лизинг; италики: приватизација великих предузећа)

Земља	Почетак процеса приватизације (год)	Додатне мјере	Методи приватизације	Оцјена процеса	Удио прив. сектора у % БДП	
					2000.	2007.
Албанија	1991 (мала)	1995 (В)	З+В	Мања брже; вел.споро	75	75
Азербејџан	1996 (мала)	1997 В, 2000	В; П	Веома спор до 2000.	45	75
Белорусија	1990 (мала)	1994 (В)	З+В	Веома спор, формалан	20	25
БиХ	1990**	1998*-99	(З'90), В+П	Прекинут; обновљен од 2000.	35	60
Бугарска	1993	1996 (В), 1998 (З)	П+В+З+р	Убрзан од 1998.	70	75
Црна Гора	1990, 1992*	1998 (В, П)	(З '90-92) В+П	Прекинут; обновљен од 2000.	н.п.	65
Чешка	1991 (мала)-1992	1994, 2. талас	В+П+р	Брз, фондови	80	80
Естонија	1990Л, 1991(мала)	1996	П+В	Велики обухват, постојан	75	80
Грузија	1993 (мала)	1995-6 (В)	В+П	80%средња (2000), вел.споро	60	75
Хрватска	1990, 1991*	1996, 1998 (В)	З+В+П	Брз, нетранспар. П спора	60	70

⁶ Церовић, Б. Процес приватизације у Црној Гори – ограничења и домети - *Анализа ефеката досадашње приватизације у Црној Гори*. Подгорица: Економски факултет 2008, стр. 10

Земља	Почетак процеса приватизације (год)	Додатне мјере	Методи приватизације	Оцјена процеса	Удио прив. сектора у % БДП	
					2000.	2007.
Јерменија	1991(мала), 1992	1994, 1999	В+З	Убрзан уз помоћ З	60	75
Казахстан	1994	1996, 1999	П+В	Средња, вел. споро	60	70
Кина	-	зоне	Стране инв.	Нова предузећа	н.п.	40***
Киргистан	1991 (мала)	1998 (П)	В+З+П	Мала 97% (2000), вел. споро	60	75
Летонија	1991 (мала)	1993	П (+В)	Дисперзија власништва	65	70
Литванија	1991	1997 без аукција	В+П	Убрзавање вел. прив.	70	75
Мађарска	1990, 1991(мала)	1995 р	П+З+р	Постојан, страни К	80	80
Македонија	1990, 1993*	1999 П, ликвидаци.	З+П	Мања брзо, вел. споро	55	65
Молдавија	1993	1997-98	В (+П)	Споро реструктурисање	50	65
Монголија	1991 (мала)	1992	В+З+П	Постепен	н.п.	75
Пољска	1990	1993	П+В+З	Постојан, вел. успорен	70	75
Румунија	1991	1995, 1999	З+П	Спор, убрзан од 1998.	60	70
Русија	1992 (В)	1994 (П)	В/З+П	Нетранспарентан, застоји	70	65
Словачка	1991 (мала) - 1992	1995, 2. талас	В+П+р	Брз, спора вел. Прив.	75	80
Словенија	1990, 1992*	1994, 1998	З+В+П (р)	Постојан, вел. постепен	55	70
Србија	1990, 1991*;	1997 (З); 2001 (П)	З; П	Прекинут; обновљен од 2001.	н.п.	55
Тацикистан	1991**	1997	П+В	Убрзавање од 98 (сред/вел)	40	55
Туркменистан	1994 (мала)	1997	П+З	Спор и недосљедан	25	25
Украјина	1991	1999	В/З+П	Мања: завршена до 2000.	60	65
Узбекистан	1996	1998	З+П	Држава важан власник	45	45
Вијетнам	1995-6	-	Мала пред + СДИ	Постепен	н.п.	60****

* нови закон самосталне државе (односно, републике у СРЈ – Црна Гора и Србија)

** прекинут ратом

*** према Forbes (2007); треба нагласити да различити извори наводе различите процјене и то: од 40 до 60%.

**** према америчком Министарству спољних послова (Department of State, 2008)

н.п. није познато

Из табеле се може закључити да је у већини земаља приватизација великих предузећа углавном текла споро. Разлози за такво ста-

ње су бројни. Велика јавна предузећа имају значајно учешће у БДП земаља, па је и њихова приватизација изузетно сложена и компликована. Носиоци приватизације су веома заинтересовани за проналажење стратешких партнера, који би приватизовали ове велике системе. Успјех ових приватизација, у великом броју случајева, није био задовољавајући. То указује на чињеницу да сами процес није био довољно добро припремљен и вођен, мада се добар дио кривице може пребацити и на такозване политичке факторе, који се огледају у тежњи носилаца власти да задрже контролу економских токова, или су резултат уступака различитим интересним групама (прије свега међународном фактору).

Без обзира на различите резултате истраживања везаних за ефекте приватизације, неоспорно је да је приватизација довела до значајних квалитативних и квантитативних промјена. У првом реду омогућила је транзицију система, преуређење друштвено-економских односа и афирмацију приватне својине и тржишног привређивања. Истовремено, овај процес је омогућио стварање конкурентског окружења и подизање економске ефикасности, што је позитивно утицало на привредни раст и развој.

Најзначајнија карактеристика приватизације у Црној Гори је та да чак и када су се користили различити модели приватизације у различитим периодима, сваки модел имао је за резултат губитке великог броја фирми. На примјер, у 2001. години, Влада је припремила листу од 255 фирми за масовну ваучерерску приватизацију. У 2008. години, само 127 фирми од укупног броја са листе је и даље функционисало, па према томе, Црна Гора је у периоду 2002. – 2008. година изгубила скоро 100 фирми. Евиденција показује да су многе компаније биле ликвидирани у процесу транзиције, неке компаније и даље се налазе и пролазе процедуру банкротства, а за неке компаније не постоји евиденција нити докази о томе шта се заправо десило са њима. Слична евиденција се може наћи и за ранији период.⁷

⁷ Коман, М.; Лакићевић, М.; Прашникар, Ј. How were firms lost during the privitization process in Montenegro, The role of intangibile assets in exsiting the crisis.// Часник Финанце, Љубљана 2010, р.63.

С правом се поставља питање: које фирме нису преживјеле процес приватизације? Резултати указују да су то биле мале фирме, фирме са имовином стављеном под хипотеку, као и фирме у којима је држава имала мањи удио у власништву. Анализа, такође, открива да је преговарачка моћ радника у овим компанијама била лимитирана, што је вјероватно подстакло менаџере да умањују вриједност имовине фирме. Резултат даје индиректну подршку Хофу и Стиглицу (2004) – претпоставка умањења имовине у приватизационом процесу.

Са друге стране, фирме које су преживјеле, понашају се другачије у односу на новоосноване фирме (ДОО) које су у приватном власништву. Касније, оне су ближе хипотези максимизације профита. Такође, фирме код којих држава има већинско учешће у капиталу, под сталним су притиском да се повећа запосленост и плате, што резултира и већим губицима усљед жеље Владе Црне Горе да поново буде реизабрана.

Посебан позитиван подстицај приватизација је дала развоју финансијског тржишта, прије свега тржишту капитала, као и унапређењу система корпоративног управљања. Развојем тржишта капитала ствара се нов и ефикасан механизам финансирања привредних субјеката, првенствено у земљама које карактерише банкоцентрични финансијски систем. Позитиван ефекат приватизације у овом сегменту значајно је ограничен ескалацијом свјетске финансијске кризе, која је иницирана на финансијским тржиштима развијених земаља. Шпекулативне активности на финансијским тржиштима и одсуство адекватне регулативе, довели су скоро до потпуног урушавања тржишта капитала земаља у транзицији. Оживљавање трговине и опоравак финансијских тржишта зависиће, добрим дијелом, и од будућег исхода такозваних „великих приватизација“ које су углавном у току.

Без обзира на идеолошке разлике, веома је тешко приговорити самом карактеру приватизације и доводити у питање позитивне ефекте, које она са собом носи. Ипак, свјedoци смо чињенице да је у многим земљама приватизација узроковала бројне негативне ефекте и на тај начин додатно отежала спровођење системских реформи. За

овакво стање не треба кривити приватизацију већ њене носиоце, али свакако треба узети у обзир и услове у којима је она спровођена.

Социјално раслојавање и повећање сиромаштва представља један од негативних резултата приватизације.

Брзи прелаз из комунизма у капитализам широм Источне Европе довео је током 90-их година прошлог вијека до огромних социјалних поремећаја, а резултат је било масовно повећање стопе смртности међу радно способним мушкарцима. Многа истраживања била су усмјерена на процјену непосредних узорка повећања морталитета, као што су алкохолизам и незапосленост, али и приватизација.

Лондонски лист „Фајненшел тајмс“ објавио је истраживања које је спровео тим британских научника о утицају транзиције и приватизације на смртност становништва у земљама бившег социјализма. Процјењује се да је убрзана приватизација у некадашњем совјетском блоку, током прве половине 90-их година прошлог вијека, одговорна за пријевремену смрт скоро милион људи која је, према оцјени научника, могла бити спривјечена.

У земљама у којима је примјењивана доктрина убрзане приватизације (Русија, Казахстан и Летонија) дошло је до изузетно високог пораста стопе смртности међу мушким дијелом становништва тих земаља (стопа морталитета међу мушкарцима повећана је за 40%).

Земље у којима су реформе спровођене споријим темпом, имале су мању стопу смртности становништва мушке популације. (Албанија, Пољска и Словенија).

Истраживање је такође показало да земље у којима је постојала тзв. социјална повезаност радника, било кроз дјеловање радничких синдиката, утицај цркве и сл. имају нижу стопу смртности становништва.

С обзиром на чињеницу да приватизација представља глобални феномен и уједно и политички процес, њено провођење кореспондира са изградњом новог свјетског поретка. Нови свјетски поредак заснован је на идеји неолиберализма и својој суштини има елементе савременог колонијализма.

Критичари приватизације у последње вријеме све више доводе приватизацију у везу са успостављањем хегемоније високоразвијених земаља прије свега САД-а и В. Британије, наводећи приватизацију као инструмент успостављања нових односа између развијених и неразвијених земаља. На тај начин се продубљује јаз између богатих и сиромашних, а нови свјетски поредак се конституише у форми савременог облика неоколонијализма. Из тог разлога често се чују примједбе да приватизација представља средство да се „сиромаштво глобализује, а друштвено богатство приватизује“. Продубљивање јаза између сиромашних и екстремно богатих слојева друштва није заобишло ни најразвијеније земље које су уједно и креатори новог свјетског поретка. Подаци из 2009. године показују да је у САД 13,2 % становништва (односно око 40 милиона становника), било класификовано међу оне који живе испод линије сиромаштва. „Њујорк тајмс“ износи податак да је у 2009. години 12,5% од укупног броја становника у САД свакодневно користило бонове за храну у јавним кухињама за сиромашне (на сваких 8 становника, 1 становник). Према истраживању Евробарометра, у октобру 2009, у ЕУ се испод линије сиромаштва налазило 16% укупне популације Уније, односно 80 милиона људи. Пројекције кажу да ће до 2014. број оних који у ЕУ живе испод линије сиромаштва порастати за нових 50 милиона људи.⁸

У последње вријеме посебно је критикована такозвана „доктрина шока“, чији је основни креатор амерички економиста Џефри Сакс. Доктрина шока представља испробани рецепт систематског уништавања привреде од старне моћних финансијских институција и влада. Њен основни циљ је слабљење и уништавање привредних потенцијала економија у транзицији и довођење у дужничку зависност моћних креатора новог светског поретка.

“Шок терапија” или “доктрина шока” има за стварни циљ, девестирање сваке појединачне државе на лукав и бруталан начин “све

⁸ Преузето са сајта <http://www.mondialisation.ca/index.php?context=viewArticle&code=KLJ20100218&articleId=17699>, од Љубомира Кљакића: Историјска демисија светског система и српска криза

док оно политички немогуће не постане политички неизбјежно”.
(Милтон Фридман)

Да ове тврдње нијесу плод маште оних који говоре о великим свјетским завјерама, потврђују и изјаве некадашњег главног економисте Међународног монетарног фонда Дејвисона Бадија. Он је у мају 1988. године поднио оставку на мјесто главног економисте ММФ и написао отворено писмо тадашњем главном директору Фонда Мајклу Камедесусу. Писму је дао симболичан наслов „Што је много, много је“. У свом писму Дејвисон истиче: „Данас сам дао оставку на свој положај у Међународном монетарном фонду, гдје сам провео више од дванаест година, и одрадио више од 1000 дана, које сам провео на службеним путовањима за Фонд, продајући варке и трикове владама и народима Латинске Америке, Кариба и Африке. За мене та оставка значи непроцјењиво вриједно ослобођење, јер њоме, као дивовским кораком, започињем свој пут ка ономе мјесту на којем се надам опрати руке од онога што духом видим као крв милиона сиромашних и изгладњелих...“⁹

Структурне реформе су по његовом мишљењу „облик смишљеног масовног насиља, помоћу којег се владе и народи који вриште од бола, присиљавају да пред нама падају на кољена, сломљени, престрављени, распаднути, и да моле за трачак разума с наше стране“. Надаље у свом писму Бади свједочи о томе како је током 80-их година прошлог вијека учествовао у смишљеним активностима обмањивања, које је назвао „статистичка шарада“.

Та „статистичка шарада“ састоји се у погрешном приказивању и лажирању статистичких података и бројки у циљу остваривања жељених ефеката. Другим ријечима: статистика је коришћена у циљу такозване неоколонијације. „Када говорим о неоколонијацији, онда не мислим само на класичну тежњу развијених земаља да одрже економски утицај и присуство у бившим колонијама и земљама у развоју, већ да посредством капитала загосподаре најважнијим ресурсима планете“. Као примјер таквих субверзивних операција Дејвисон наводи нафтом богату државу Тринидад и Тобаго.

⁹ Budhoo, D. L. Enough is Enough: Dear Mr. Camdesuss // *Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund*. New York: Apex Press, 1990, p. 2.

Писмо Дејвисона Бадија представља важно свједочанство о ономе што је прије неколико деценија рађено у циљу успостављања новог светског поретка. Забрињавајућа је чињеница да је ова прича актуелна и данас. У међувремену, креатори новог свјетског поретка проширили су поље дјеловања и на земље бившег „реалног социјализма“ - од Балтичког мора до Балкана и сасвим сигурно стигли и до Црне Горе.

Професор Данијел Цвјетићанин¹⁰ истиче да процес транзиције у земљама Источне и Централне Европе личи на освајање дивљег запада у САД-у, истичући да је процес освајања запада био ефикасан али истовремено и бруталан. Сличну аналогију проналази и у „походу“ западног капитала на исток, који у свом „освајачком заносу“ због рушења социјализма, поставља захтјев да свјетски економски ресурси морају у потпуности бити под његовом контролом. Имајући то виду, не чуди и изјава бившег државног секретара САД-а Медлин Олбрајт да Сибир као највећи резервоар природних ресурса не може припадати само Русији, већ ономе ко креира и води нови светски поредак.

Ако ствари посматрамо на тај начин, поставља се питање: шта је основни циљ стварања једног таквог свјетског поретка? Одговор је сасвим јасан – жеља и тежња да се успостави контрола над најважнијим ресурсима као што су вода, нафта и сл. За остварење овог циља било је потребно примијенити доктрину шока, односно стратегију „структурног прилагођавања“, која је веома често комбинована са политичким и војним притисцима и интервенцијама. Свудје у свијету гдје су на овај начин спровођене „структурне реформе тржишног прилагођавања“ дошло је до значајнијих системских поремећаја, изражених кроз различите друштвене девијације, као што су: пораст незапослености, пораст инфлације, ескалација свих облика социјалне патологије, пораст криминалитета и сл. У том смислу могло би се закључити да су све оне државе које су се „добровољно“ подвргле терапији „структурног прилагођавања“ саме себе

¹⁰ Цвјетићанин, Д. Церонимо међу Србима. // Печат, бр 117, 2010, стр. 19.

увеле у кризу. Веома добро је познато да суштину економије чини могућност избора.

Поставља се питање: да ли су неке од тих земаља на којима је примијењена доктрина шока уопште имале избора.

Закључак

Приватизација представља глобални економски феномен који означава трансфер имовине, односно капитала из јавне (државне) у приватну својину. Приватизација је истовремено и политички процес, који њеним носиоцима омогућава задржавање власти и очување политичке моће.

Приватизација у земљама бившег социјализма представљала је нужан предуслов и образац њихове транзиције, која се огледала у афирмацији приватне својине, подстицању предузетништва и конкурентности и стварању системских услова за привлачење капитала, подизање ефикасности и продуктивности, те убрзање раста и развоја. Ипак, жеље и опредјељења не значе и стварно дјело. Велики број земаља остао је заробљен у половичним решењима, лоше вођеним реформама и са наслијеђеним проблемима, за које се очекивало да ће завршетком процеса приватизације нестати.

Резултати приватизације имају ефекат „концентричних кругова“ на саму привреду и друштво уопште. Позитивни ефекти приватизације, без обзира на примијењене моделе и индивидуалне резултате, не могу се довести у питање. Прво, приватизација је омогућила афирмацију тржишта и тржишних услова привређивања, подстичући конкуренцију и економску ефикасност привређивања. Друго, приватизација је утицала на унапређење корпоративног управљања и развој финансијског тржишта у цјелини, те омогућила прилив иностраног капитала, што је створило позитивне подстицаје за привредни раст и развој.

Истовремено, приватизација је проузроковала и бројне негативне ефекте за које се може рећи да нису искључиви производ саме приватизације, већ и других фактора који детерминишу друштвени и економски живот једне земље. Међу негативним ефектима по-

себно се издвајају социјални поремећаји, који су довели до прераподјеле богатства и социјалне угрожености значајног дијела популације. Такође, примјена стратегије „структурног прилагођавања“ и такозване „доктрине шока“ довела је земље у транзицији у стање беспомоћности и зависности, чиме је заправо започела нова епоха међународних односа, заснованих на вјештом дозирању економских, политичких и војних притисака под наводним плаштом свеопште демократизације.

У суштини, свјedoци смо веома перфидне и бескрупулозне борбе за успостављањем новог свјетског поретка, заснованог на апсолутној хегемонији капитала. Креатори новог свјетског поретка као свој основни циљ наводе успостављање либералног капитализма. Ипак, рекло би се да иза овог декларативног циља стоји сасвим други интерес, а то је преузимање најзначајнијих светских ресурса.

Литература

1. Вукотић, В. Приватизација. Београд: Институт друштвених наука, 1993.
2. Михаиловић, Б. Преструктурирање и приватизација, есеји и погледи, Подгорица: ЦПИ, 2006.
3. Душанић, Ј. *Економска транзиција и глобализација*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
4. Церовић, Б. Процес приватизације у Црној Гори – ограничења и дoмети - Анализа ефеката досадашње приватизације у Црној Гори. Подгорица: Економски факултет 2008.
5. Лакићевић, М. Утицај приватизације на развој финансијског тржишта у Црној Гори - Анализа ефеката досадашње приватизације у Црној Гори. Подгорица: Економски факултет, 2008.
6. Jaques, V. *Les methodes et lesprit du capitalisme d Etat en France*. Paris: 1939.
7. Розенберг, В.; Костић, Ј: *Ко финансира југословенску привреду*. Београд: Балканска штампа, 1940.

8. Budhoo, D. L. Enough is Enough: Dear Mr. Camdesuss // Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund. New York: Apex Press, 1990.
9. Цвјетићанин, Д. Церонимо међу Србима. // *Печат*, бр 117, 2010.
10. Коман, М.; Лакићевић, М.; Прашникар, Ј. How were firms lost during the privtiization process in Montenegro, The role of i-ntangibile assets in exsiting the crisis.// *Часник Финанце*, Љубљана 2010.
11. http://www.b92.net/mobilni/zivot/index.php?nav_id=340814